

פרשת תולדות

הרב שמעון קליין

'אברהם הוליד את יצחק'

מבוא

חותם האב על הבן

אירוע ראשון, מכונן, הוא לידתו של יצחק:

וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר: ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקניו למועד אשר דבר אתו אלהים: ויקרא אברהם את שם בנו הנולד לו אשר ילדה לו שרה יצחק: ויגמל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים כאשר צוה אתו אלהים: ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו: ותאמר שרה צחק עשה לי אלהים כל השמע יצחק לי: ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה פי ילדתי בן לזקניו: ויגדל היילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק: (שם, כ"א, א'-ח')

שוב ושוב משויך יצחק אל אביו: שרה מתוארת כמי שילדה בן - לאברהם, לזקוניו; אברהם הוא הקורא לו בשם; גם ברית המילה וגם הציווי עליה - מופנים אליו, ובצורות מייחסו הכתוב כבן אל אביו. דומה שבתיאורים אלו נוכח ניצן ראשון לדומיננטיות שהייתה לאב בחיי בנו².

אירוע שני בו נזכר יצחק הוא - העקידה. ככלל, סיפור העקידה מסופר מנקודת מבטו של אברהם, לא של יצחק. עצם השתיקה מלתאר מה עובר על יצחק, כמוה כאמירה - האירוע המשמעותי מתרחש בתודעת אברהם. תודעת יצחק

ואלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק" (בראשית כ"ה, י"ט).

פרשת תולדות פותחת בהצגת נושא: תולדות יצחק והמשכיותו בעולם. 'יצחק בן אברהם' הוא מכונה, ומיד מוסיף הכתוב: 'אברהם הוליד את יצחק'. הלומד תמה: מה הוסיף המשפט השני, שהרי הוא כלול בראשון? אכן אין כאן תוספת עובדות, יש כאן מיקוד שונה. במשפט הראשון הנושא הוא יצחק המאופיין כבנו של אברהם, ובו הקדמה לתיאור תולדותיו. המקרא אינו מסתפק בכך, ומזמין את הקורא לנקודת תצפית נוספת, בה הנושא הוא אברהם. 'נוכחות אב מועצמת' משתקפת מתוספת זו, בה מוצג אברהם כגורם הדומיננטי שעיצב את דמותו של יצחק. כמו אומר הכתוב - רוצה אתה להכיר את תולדות יצחק? צעד ראשון הוא לחזור דור אחד לאחור, ולהכיר בעובדה שאברהם הוליד את יצחק, נכח והשפיע על עולמו ועל תולדותיו¹.

בשורות הבאות נצא ל'מסע' מקראי בו נבקש להבין במעט - מי היה יצחק? גם לזהות 'מה בין האב לבין הבן'. נפתח בפרשיות בהן הולך הבן בדרך אביו:

1 לשם השוואה: כמה פסוקים קודם לתיאור זה, מובא תיאור דומה ביחס לישמעאל: "ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם (שם כ"ה, י"ב). בדומה לשיוכו של יצחק, גם שיוכו של ישמעאל הוא כפול. יחד עם זאת בשיוך הנוסף לא מתואר אברהם כמי שהולידו, כי אם הגר המצרית כמי שילדה אותו לאברהם. משמעות: מורשת אברהם מועברת ומעוצבת מחדש דרך הגר. עוד יש לציין את העובדה שפתיחה בלשון המציינת 'תולדות' בהקשר של המשכיות, נזכרת תשע פעמים בספר בראשית, ופעמיים נוספות - בספר במדבר ובמגילת רות. אין מופע אחד לאלו, ובכל תיאור מקופל סיפור אחר. לדוגמה: "אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את האלהים התהלך נח: ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת פת" (בראשית ו', ט-י). אין ציון לשם אביו של נח, יש ציון לצדקותו כביטוי ראשון לתולדותיו, ומיד לאחר מכן מתוארים תולדותיו בדמות שלשת בניו; "ואלה תולדות בני נח שם חם ופת ויולדו להם בנים אחר המבול: בני פת גמר ומגוג ומדי ויין..." (בראשית י', א'-ב). - כאן התיאור הוא של בני נח לאחר המבול, ומיד לאחר מכן ציונם של שבעים צאצאים (לימים - שבעים אומות); המופע הבא: "אלה תולדות שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול: ויחי שם אחר הולידו את ארפכשד חמש מאות שנה ויולד בנים ויבנות" (בראשית י"א, י'-כ"ו) - תיאור לשרשרת הדורות החל משם ועד תרח אבי אברהם. באף אחד מן המופעים במקרא אין תיאור דומה ל'אברהם הוליד את יצחק', בו חוזר הכתוב ומתאר את האב שהוליד את הבן שתולדותיו מתוארים בפרשייה (ראה הרחבה בהערה 9).

2 הקורא עשוי להיות נבוך נוכח דחיקתה של שרה, המתוארת כיוולדת בן 'לאברהם', ולא לעצמה. אכן, נוכחותה מצומצמת מצד אחד, אך היא נוכחת בהיבטים אחרים של האירוע: כך בפסוק הפותח את הפרשה, בו היא ניצבת במרכז, לא אברהם: וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר (שם כ"א, א'). פתיחה זו מתארת את הפקידה הא-להית - זכירת ה' את שרה במובן הפנימי של מושג זה, נוכחות ופקידה המחוללים את עצם קיומו. ובהמשך - ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק: ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה פי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (שם כ"א ט'-י) - שרה מכנה את ישמעאל "בן האמה", בניגוד לאברהם המתייחס אליו כאל 'בנו'. א-להים מקבל את עמדתה, ורק יצחק, לא ישמעאל זוכה להיכלל בזרעו של אברהם: "ויאמר אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע" (יב). שני תיאורים אלו מעמידים את שרה כמי שמשלימה את אברהם בשני תחומים: בפקידה - היא מוצבת בליבו של הסיפור, כמי שהצעד הראשון להבאתו לעולם משויך אליה. ובמילותיה - "לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" היא מתייצבת בעמדה של מי שהכריעה: 'יצחק הוא ממשיכו של אברהם, לא ישמעאל'. ובחזרה אל שאלת הדומיננטיות של אברהם בעולמו של יצחק - ניתן בעקבות אלו לראות את שרה כנוכחת לצידו של אברהם, במגרש פנימי יותר, מחוללת את קיומו של יצחק, ו'ברת סמכא' ביחס למעמדו.

בארץ, ויצחק הולך אל אבימלך מלך גרר (שם כ"ו, א') בן בריתו של אברהם אביו (שם כ"א); בגרר הוא דואג שמא יהרגוהו על דבר אשתו: "וַיִּשְׁאַלוּ אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר אֶחָתִי הוּא כִּי יָרָא לֵאמֹר אִשְׁתִּי פֶן יִהְיֶנִּי אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם עַל רִבְקָה כִּי טוֹבַת מְרָאָה הוּא" (שם, ז'), והמענה שלו למציאות הוא המענה שהיה לאביו במציאות דומה: "וַיֹּסֶע מִשָּׁם אֲבְרָהָם אֶרְצָה הַנְּגֹב וַיֵּשֶׁב בֵּין קְדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיָּגֵר בְּגֵרָר: וַיֹּאמֶר אֲבְרָהָם אֶל שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶחָתִי הוּא וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גֵּרָר וַיִּקַּח אֶת שָׂרָה" (שם כ', א'-ב'); יצחק עוזב את גרר ויושב בנחל גרר, במקום בו חפר אברהם בארות, והוא חוזר וחופרן לאחר שסתמום פלשתים: "וַיִּלְכֹּד מִשָּׁם יִצְחָק וַיַּחַן בְּנַחַל גֵּרָר וַיֵּשֶׁב שָׁם: וַיֵּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֵת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְיַמֵּי אֲבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אֲבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשִׁמְתָן אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו" (שם, ז'). עבודת שימור למפעלו של אביו - בחפירת הבארות, ובשמות שהוא קורא להן - כשמות שקרא להן אביו. שוב ושוב מכונה אברהם - 'אביו', במהלך אירוע זה, ובכך מצייר את הכתוב את עמדת הבן הממשיך את דרך אביו.

פער בין האב לבנו

עד כאן - סקירת נקודות הדמיון בין הבן לבין האב. כעת, נתבונן במתחולל בנפש השניים - והרי לנו פרדוקס: היאך ניתן להמשיך את דרכו של אדם מקורי, פורץ וסולל דרכים חדשות? כזה היה אברהם, איש שיצא לדרך חדשה, התנתק מארץ, מולדת ומשפחה, יזם וחיידש. אם יבחר יצחק להעתיק את תנועת נפש אביו, הרי שגם הוא עשוי לסלול דרך, להציב פתרונות חדשים, ובפועל יתנתק מדרך אברהם - ממש כפי שהתנתק אברהם מדרך תרח אביו! ואם יבחר באורחות חייו של אביו, הוא עשוי למצוא את עצמו - בעמדתו הרוחנית, רחוק מתנועת ההתחדשות שכל כך אפיינה את אביו! יצחק בחר בדרך השנייה. כל המביט באיש ובדרכו, רואה את הפער הגדול הקיים בינו ובין אברהם. באופן פרדוקסאלי, ככל שהתמיד ללכת בדרך אביו, כך גדל הפער בין השניים: בין דרך החידוש של האב, לבין דרך המשכיות של הבן, בין היצירתי לבין הקבוע.

כהמחשה לפער ביניהם, נתייחס לאחת מן התכונות הבולטות שהיו לאברהם - מידת ההכלה - בתוך משפחתו, וביחסיו עם העמים סביבו.

במעגל החיים המשפחתי, אברהם רואה את יצחק ואת ישמעאל כמי שממשיכים אותו ואת דרכו. בניגוד לכינויו 'בן האמה', בפי שרה ובפי ה' (שם כ"א, י'; כ"א, י"ג), אברהם מתייחס אליו כאל בנו - ומבטא בכך התנגדות לדחייתו.⁶

⁶ כך בתגובתו לבשורה הא-להית הראשונה על הולדת יצחק: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אֲבְרָהָם שְׂרִי אֶשְׁתָּךְ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמִי שְׂרִי כִּי

היא אינה נושא בפרשייה זו. צהר לעמדתו נפתח במשפט היחיד היוצא מפיו:

וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אֲבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הַנְּנִי בְנִי וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאִיִּה הַשָּׂה לְעֹלָה: (שם כ"ב, ז')

יצחק מבין שאברהם עומד להקריב קרבן, והוא תוהה - היכן הוא השה לעולה? ניתן היה לצפות לתהייה נוקבת יותר, בוודאי אם נאמר שחשד התגנב בליבו שמא הוא העשוי להיות לקרבן. תחת אלו, עוטף יצחק את שאלתו ברכות ובאמון רב: "וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל אֲבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי". הלומד יודע שאברהם הוא אביו, ובכל אופן חוזר על כך הכתוב פעמיים כביטוי לעמדתו של יצחק.³ גם אברהם בתשובתו חוזר ומכנהו 'בני':

וַיֹּאמֶר אֲבְרָהָם אֱלֹהִים יְרָאָה לּוֹ הַשָּׂה לְעֹלָה בְּנִי... (שם כ"ב, ח')

המענה לשאלתך, הוא משיב ליצחק - בידי א-להים, והוא שיחליט - 'ראה לו השה לעולה'. לצד זאת הוא ממשיך וקורא לו - 'בני'. דומה שתוספת זו מכילה שתי תנועות בנפשו של אברהם. רחמי אב על בנו, שעה שא-להים עומד להכריע את גורלו. ואולי ביקש גם לשתפו, ברמז, בעמדה הנוראה בה הוא נתון כעת ביחס ל'בנו', כמי שנתבע על ידי א-להים להעלותו לעולה.⁴ בעקבות השיתוף - יקבל התיאור העוקב "וַיִּלְכּוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו" משמעות חדשה. שניהם הולכים יחדיו, זה לצד זה, מוכנים להגשים את שליחות האב ביחס לבנו.

אירוע שלישי: אברהם שולח את עבדו להביא אישה ליצחק (פרק כ"ד). בפתחה של השליחות - שיחה ארוכה ומפורטת המתקיימת בין העבד לבין אברהם ביחס לבחירתה. באירוע זה יצחק אינו מעורב כלל, על אף העובדה שהוא כבר בן ארבעים (שם כ"ה, כ'). אמון מלא יש לו במהלך אותו מוביל אביו, הוא אינו נוטל בו חלק פעיל אלא ממתין לתוצאות.⁵

ובפרשתנו: אברהם כבר מת, ומתוארת שורה של אירועים בהם נכנס הבן אל 'נעלי האב' וממשיך את דרכו: ישנו רעב

³ פעם ראשונה בפי המספר המקראי המתאר את פנייתו אל אביו - ומעמיד את תשתית השאלה כשאלת בן את אביו. פעם נוספת - "וַיֹּאמֶר אָבִי" כשיתוף לתנועת הנפש אשר ליוותה את דיבורו.

⁴ הנושא בדברי א-להים הוא בנו: "וַיֹּאמֶר קַח נָא אֶת בְּנֶךְ אֶת יַחְזִיק וְאֶשֶׁר אֶהְבֵּת אֶת יִצְחָק וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמְרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים" (שם, ב').

⁵ גם בצלע האחרונה של שליחות העבד - בתיאור המפגש בינו לבין רבקה, הוא מוצג כמובל לא כמוביל. יצחק יוצא לשוח בשדה, ללא כוונה להיפגש עם מי שמיועדת להיות אשתו, רבקה רואה אותו, שואלת לזהותו, ותשובת העבד היא - 'הוא אדוני'. מכאן ואילך מוכרע הסיפור ללא הובלה מכוונת של יצחק: "וַתֵּשֶׂא רִבְקָה אֶת עֵינֶיהָ וַתֵּרָא אֶת יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגְּמֶל: וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד מִי הָאִישׁ הַלְזֶה הַהֶלֶךְ בְּשָׂדֵה לְקִרְיַתְנֻז וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנִי וַתִּקַּח הָעֶבֶד וַתִּתְּקֶס" (בראשית כ"ד, ס"ד-ס"ה).

בתקופת יצחק לעומת זאת, א-להים לא נגלה אל אבימלך, והאופן בו מתבררת זהות רבקה כאשתו של יצחק שונה בתכלית: "וַיִּשְׁקֶף אַבְיִמֶלֶךְ מִלְּךָ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד הַחֲלוֹן וַיֵּרָא וְהִנֵּה יִצְחָק מִצַּחֵק אֶת רֵבְקָה אִשְׁתּוֹ" (שם כ"ו, ח'). בתגובה, פונה אבימלך בטענות אל יצחק "מה זאת עשית לנו כמעט שכב אחד העם את אשתך והבאת עלינו אֲשֵׁם" (שם כ"ו, י'). במקביל הוא פוקד על בני עמו "וַיֵּצֵאוּ אַבְיִמֶלֶךְ אֶת כָּל הָעָם לְאֹמֶר הַנֶּגֶץ בְּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוֹמָת" (שם כ"ו, י"א) - משמע שללא אזהרתו היו פוגעים ביצחק. בניגוד ליחסו האוהד של אבימלך אל אברהם, כעת מתפתח סכסוך בין הפלשתים לבין יצחק: "וַיִּזְרַע יִצְחָק בְּאֶרֶץ הַהוּא וַיִּמְצָא בְּשָׁנָה הַהוּא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה' וַיִּגְדַּל הָאִישׁ וַיִּלְךָ הַלֶּוֹךְ וַיִּגְדַּל עַד כִּי גָדַל מְאֹד: וַיְהִי לוֹ מִקְנֵה צֹאן וּמִקְנֵה בְקָר וַעֲבֹדָה רַבָּה וַיִּקְנְאוּ אֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים: וְכָל הַבְּאֵרֹת אֲשֶׁר חָפְרוּ עַבְדֵי אָבִיו בְּיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו סָתְמוּם פְּלִשְׁתִּים וַיִּמְלְאוּם עֶפְרָ: וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ אֶל יִצְחָק לֵךְ מֵעִמָּנוּ כִּי עֲצַמְתָּ מִמָּנוּ מְאֹד" (בראשית כ"ו, י"ב-ט"ז). מערכת היחסים שלו עם הפלשתים ועם אבימלך עולה על שרטון, ובעקבות קנאה שהם מקנאים בו, הם מבקשים את ריחוקו מהם.

התחנה הבאה היא נחל גרר, וגם בה הוא נתקל בשטנה ובשנאה. מעניין הוא התיאור הבא: "וַיֵּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְּיַמֵּי אַבְרָהָם אָבִיו וַיִּסְתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשֵׁמֹת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו" (שם כ"ו, י"ח). כל עוד חי אברהם לא פגעו הפלשתים בבארות, ורק לאחר מותו הם סתמום. ניתן לראות בכך עדות נוספת למעמדו של אברהם בעיניהם בחייו, ולעובדה שיצחק אינו ממלא את החלל שנוצר⁸.

אב המון גויים

'דומה שפער זה במידת ההכלה, קשור לעובדת החיים הבסיסית, השונה כל כך בין השניים.

"לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ וַיִּמְוֹלְדְתָךְ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֶרְאֶךָ" (שם י"ב, א') אומר א-להים לאברהם כשהוא בן

הָאָמְרִי אָחִי אֲשַׁכַּל וְאָחִי עֵנָר וְהֵם בְּעֵלֵי בְרִית אַבְרָם" (בראשית י"ד, ג') אברהם כורת ברית עם אשכול וממרא, והם מסייעים לו במלחמתו בארבעת המלכים; אחרי נצחונו במלחמה, יוצאים אליו מלך סדום ומלכיצדק מלך שלם ומברכים אותו (שם י"ד, י"ז-כ'); א-להים משנה את שמו לאברהם, וההקשר הוא "אני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים: ולא יקרא עוד את שמך אברהם והיית שמך אברהם כי אב המון גוים נתייך: והפריתי אתך במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו" (י"ז, ד-ו'); אברהם מכניס אורחים זרים (שם י"ז); ואף מתפלל על סדום החטאה.

8 בהמשך יצחק כורת עמם ברית, אבל בסיסה אינו הקשר והקרבה: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִצְחָק מְדוּעַ בָּאתֶם אֵלַי וְאַתֶּם שְׂנֵאתֶם אֹתִי וְתִשְׁלַחוּנִי מֵאֶתְכֶם" (שם כ"ו, כ"ז). בתשובתם, הם אינם מכחישים את דבר השנאה, אלא מדברים על כך שראו שה' עמו: "וַיֹּאמְרוּ רַא וְרֵאֵנוּ כִּי הִזָּה ה' עִמָּךְ וְנֹאמַר תְּהִי נָא אֵלָה בְּיַמֵּינוּ בְּיַמֵּינוּ וּבִינְךָ וּבִנְכֹרְתָה בְרִית עִמָּךְ" (שם כ"ו, כ"ח).

שונה ממנו הוא יצחק, האוהב את אחד משני בניו: "וַיֵּאָהֵב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צִיד בְּפִיו וְרֵבְקָה אֶהְבֶּת אֶת יַעֲקֹב" (כ"ח). לימים מתורגמת אהבה זו לברכה שהוא מייעד לו. למעשה מקבלה יעקב במרמה, ולתחנונו של עשיו - "בְּרַכְנִי גַם אָנִי אָבִי" (שם ל"ו) משיב יצחק: "בָּא אַחִיד בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בְּרַכְתְּךָ" (שם ל"ה). עשיו אינו מרפה, והוא שואל: "הַבְּרָכָה אַחַת הוּא לְךָ אָבִי"? (ל"ח), והמעין בברכה שנותרה, מבין שאכן כך הוא. ליצחק ישנה ברכה אחת לבן אחד, לא לשניים. כמה רחוקה היא הכרעה מצרנית זו מיחסו של אברהם אל בניו.

עם העמים אשר סביבם

פער גדול קיים בין אופייה של מערכת היחסים שהייתה לאברהם עם הסובבים אותו - עמים אחרים, לבין מערכת היחסים שהייתה ליצחק בהקשר זה. נמחיש בדוגמא מן היחסים שהיו לשניהם עם אבימלך מלך גרר.

בתקופת אברהם: א-להים נגלה אל אבימלך ומזהירו - "וַעֲתָה הֵשֶׁב אִשְׁתְּ הָאִישׁ כִּי נָבִיא הוּא וַיִּתְפַּלֵּל בְּעַדְךָ וַחַיֵּה וְאִם אֵינְךָ מְשִׁיב דָּע כִּי מוֹת תָּמוּת אֶתָּה וְכָל אֲשֶׁר לְךָ". אבימלך מיידיע את אנשיו, ותגובתם היא "וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים מְאֹד". לאחר מכן: "וַיִּקַּח אַבְיִמֶלֶךְ צֹאן וּבְקָר וַעֲבָדִים וַשְּׁפַחַת וַיִּתֵּן לְאַבְרָהָם וַיֵּשֶׁב לוֹ אֶת שְׂרָה אִשְׁתּוֹ: וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ הִנֵּה אֶרְצִי לְפָנֶיךָ בְּטוֹב בְּעֵינֶיךָ שָׁב: וְלִשְׂרָה אָמַר הִנֵּה נִתְּתִי אֶלְךָ כֶּסֶף לְאַחִידָה הִנֵּה הוּא לְךָ כְּסוּת עֵינַיִם לְכָל אֲשֶׁר אֲתָד וְאֵת כָּל וְנִכְחַת: וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אַבְיִמֶלֶךְ וְאֵת אִשְׁתּוֹ וְאִמְהָתָיו וַיִּלְדוּ" (כ', י"ד-י"ח). אבימלך משיב את שרה לאברהם, מזמין את אברהם לשבת בארצו, ואף מפצה כספית את שרה. אברהם מצידו פותח בתפילה לרפואת אבימלך והסובבים אותו⁷.

שְׂרָה שָׁמָּה: וּבְרַכְתִּי אֶתָּה וְגַם נִתְּתִי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן וּבְרַכְתִּיהָ וְהִיְתָה לְגוֹיִם מְלֻכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יֵהְיוּ: וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל פָּנָיו וַיִּצְחַק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הֲלֵבָן מֵאָה שָׁנָה וְלֹד וְאִם שְׂרָה הִבַּת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלַד: וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים לוֹ יִשְׁמְעָאֵל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ" (בראשית י"ז, ט"ו). א-להים מבשרו על בן שייולד משרה, והוא, אברהם, מביע את שביעות רצונו מישמעאל. בהמשך מבחין א-להים בין השניים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבַל שְׂרָה אִשְׁתְּךָ יִלְדָת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק וְהִקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזָרְעוֹ אַחֲרָיו: וְלִישְׁמְעָאֵל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בְרַכְתִּי אֹתוֹ וְהִפְרִיתִי אֹתוֹ וְהִרְבִּיתִי אֹתוֹ בְּמֹאד מְאֹד שָׁנִים עֶשְׂרִים נָשִׂאִם יוֹלִיד וְנִתְּתִיו לְגוֹי גָּדוֹל: וְאֵת בְּרִיתִי אָקִים אֶת יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלַד לְךָ שְׂרָה לְמוֹעֵד הַזֶּה בְּשָׁנָה הָאַחֲרֹת" (שם י"ט-כ"א). אברהם אינו מגיב לנבואה זו. מאוחר יותר מתברר עד כמה קשה הייתה בעיניו דחיית ישמעאל, בהגיבו על תביעת שרה לגרשו. שרה אומרת "גֵּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִרְשׁ בֵּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק" (שם כ"א, י'), ותגובתו קשה מאד: "וַיִּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינָיו אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנֹ" (שם כ"א, י"א).

7 הפער הוא תפיסתי, ולא מעשי, שהרי למעשה גם אברהם נתבע להכריע הכרעה כואבת ביחס לישמעאל, בניגוד לרצונו. דוגמאות נוספות למערכת הקשרים שהייתה לו עם עמים ועם מלכים: "וַיָּבֵא הַפְּלִיט וַיִּגְדַּל לְאַבְרָם הָעֵבְרִי וְהוּא שָׁכַן בְּאֵלְנֵי מִמְרָא

הזמנה מא-להים לא הייתה לו, ויתירה מכך - גם להתגלות הוא כמעט ולא זכה (התגלות מתוארת בעקבות הרעב, עם ירידתו אל גרר בפרק כ"ו). יצחק לא הכיר באמת מציאות אחרת, והעמדה המורמת נדמתה לו כמובנת מאליה, לא איפשרה לו לחוש את 'אוויר ההרים' בו הוא נתון ולהכיל ממנו את העולם כולו.

מהו בכל אופן ייעודו של יצחק? דומה שתשובה לכך נוכחת בדיבורו של א-להים אליו:

ייעודו של יצחק

וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְהָרָעַב הָרִאשׁוֹן אֶשֶׁר הָיָה בְיַמֵּי אַבְרָהָם וְיִצְחָק אֶל אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה (שם כ"ו, א')

בפסוקים אלו מיוחס הרעב בימי יצחק אל הרעב הראשון שהיה בימי אברהם. ייחוס זה מזמין השוואה - היאך התמודד אברהם עם הרעב, והיאך מתמודד יצחק בנו עם מצב דומה. אברהם יורד למצרים, מפאת כובד הרעב: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וְיִרְדָּ אַבְרָם מִצְרָיִם לְגִוּר שָׁם כִּי כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ" (י"ב, ב'). יצחק כצעד ראשון הולך אל אבימלך מלך גרר - בן בריתו של אביו. והנה פונה אליו א-להים: "וַיִּרְא אֱלֹהֵי ה' וַיֹּאמֶר אֶל תְּרַד מִצְרָיִם (שם כ"ו, ב'). הוראה זו מלמדת על מחשבתו לרדת מצרימה - בדומה לאברהם אביו שבעת הרעב ירד מצרימה (שם י"ב). כעת מקדימו א-להים ואומר לו:

"שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים גֹּר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ כִּי לֹךְ וְלֹרְעֶךָ אֲתֵן אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל וְהַקְמַתִי אֶת הַשְּׂבָעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ: וְהִרְבִּיתִי אֶת זַרְעֶךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזַרְעֶךָ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל וְהִתְבְּרַכּוּ בְּזַרְעֶךָ כָּל גֹּיֵי הָאֲרֶץ: עֲקֵב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקִלְי וַיִּשְׁמַר מִשְׁמֵרַתִּי מִצֹּתֵי חֻקֹּתַי וְתוֹרַתִּי" (שם כ"ו, ג-ה').

בניגוד לאברהם הנווד ממקום למקום בארץ, ובעת הצורך אף מחוצה לה, מצטווה יצחק לשכון בארץ אשר אומר אליך! לא לצאת ממנה¹², וגם בה נדודיו יהיו מועטים¹³. דומה, שהפער ביניהם מקפל בתוכו את עומק סיפורם. אברהם נתבע לצאת לדרך חדשה, וחיייו היו בתנועה מתמדת, במעבר ממקום למקום, במפגשים רבים

¹² ובמדרש: "גור בארץ הזאת. א"ר הושעיא: אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה עולה תמימה, מה עולה יוצאה חוץ לקלעים נפסלה, אף אתה אסור לצאת חוצה לארץ" (פסיקתא זוטרתא לבראשית, תולדות כ"ו, ג).

¹³ יצחק באופן בסיסי יושב בבאר לחי רואי (שם כ"ד, ס"ב; כ"ה, י"א), כעת הוא עוזב אותה ועובר אל גרר, מגרר הוא יעבור אל נחל גרר ומשם אל באר שבע (שם כ"ו, כ"ג).

שבעים וחמש שנה, ובמילים אלו הוא נתלש ממעגלי החיים בהם היה נתון. כמו מושיט לו א-להים יד ואומר - 'בוא עמי' ומייעד אותו לגדולות. אברהם הוא איש שהורם מעם. 'נשיא א-להים' בלשונם של בני חת (בפרק כ"ג), או 'ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ' - בלשונו של מלכי צדק (בפרק י"ד). עמדה זו של מי שהורם מעם מצד אחד, ומצד שני - נועד להביא בשורה לאנושות כולה, מציבה אותו כמי שאינו מתמודד על מגרש אחד עם האנשים הנתונים סביבו. שליחות הוטלה עליו, וגם סוג של אחריות להביא בשורה לעולם, ואלו יוצרים בנפשו את עמדת ההכלה - במיטבה.

כמה מיוחדת היא העובדה שבספר בראשית חוזר על עצמו תיאור ה'תולדות' - ביחס לכלל הדמויות המרכזיות, שבתולדותיהן העמידו תשתית לקיומו של עולם. כך בתיאור תולדות אדם (פרק א') נוח (פרק ו') בני נוח (פרק י'), שם (פרק י"א), תרח (פרק י"א), ישמעאל (פרק כ"ה), יצחק (פרק כ"ה), עשיו (פרק ל"ו) ויעקב (פרק ל"ז). אדם אחד אינו נזכר בכל אלו - אברהם. חסרונו בולט, ובמידה רבה הוא פלאי¹⁰. דומה ששתיקה זו מצטרפת אל תפישה המוצגת במקרא שוב ושוב¹¹, הוראה באברהם דמותו של אבי האנושות, כמי שתולדותיו הן מעבר לשושלת הפיזית של צאצאיו.

שונה ממנו הוא יצחק. מעולם הוא לא הכיר מציאות אחרת, זולת חזונו של אברהם - שהיה לו כמו מובן מאליו.

⁹ עשר פעמים מופיע ביטוי זה בספר בראשית. המופע הראשון הוא בפתיחה לפרק ב' בבראשית "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם" (בראשית ב', ד), בשונה ממנו התשעה האחרים מתייחסים לתולדותיה של דמות או משפחה מסוימת. מן המופע הראשון ניתן ללמוד על פשר מושג זה שאינו מצטמצם בהיבט הפיזי - המשכיות המשפחה, אלא בתהליכי התפתחות במובנים רחבים יותר. שני תיאורי תולדות נוספים במקרא: למשפחת הכהונה (במדבר פרק ג') ולמשפחת המלכות בחיתומה של מגילת רות.

¹⁰ חלל זה זוכה להשלמה בתורה שבעל פה, במדרשים רבים המייחסים את סיפור ה'תולדות' הראשון המופיע בתורה, בפתיחה לפרק ב' בבראשית - לאברהם. "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם..." (בראשית ב', ד) אומר הכתוב, ומדרשים רבים מצביעים על המילה 'בהבראם' ומזהים בה את אברהם. דומה שכן היא המשמעות: פסוק זה פותח את תיאורי פרק ב' בספר בראשית, פרק בו האדם עומד במרכז, ומוטלת עליו אחריות על המציאות כולה (ראה בהרחבה בעיוננו בפרשת בראשית 'תולדות השמים והארץ'). שיוכן של תולדות אלו, המתייחסות אל הבריאה, מייעדות אותה ומטילות את האחריות על האדם שבפרק ב', מיוחסות במדרש לאברהם, וכמו מעידות על פועלו שאינו מצטמצם בתוך גבול ישראל. דוגמא למדרשים: "בהבראם. באברהם בראה, נסתכל הקדוש ברוך הוא במעשה אברהם וברא את העולם" (מדרש אגדה בראשית ב', ד); "אמר רבי יהושע בן קרחה בהבראם באברהם בזכותו של אברהם..." (בראשית רבה פרשה יב).

¹¹ ראה עיוננו לפרשת לך לך, ובעיוננו לפרשת חיי שרה.

בהתגלות זו מייעד א-להים את יצחק, ומזמין אותו להמשיך את המפעל הגדול של אביו - מזווית אחרת. אברהם עשה את הצעד הראשון, וכעת נתבעת תנועת נפש אחרת, של קביעות והמשכיות, הפנמה וסוג של עיכול. יצחק מוזמן לסוג זה של עבודה, ועליה מבטיחו א-להים: "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ".

ובבריתות¹⁴. ליצחק אומר א-להים "שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ גֹר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת", ומילים אלו הן סמליות - לא אל השינוי והתנועה, כן אל הקביעות במקום, ואל מה שמקופל בעמדה רוחנית זו¹⁵.

א-להים ממשיך: "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ כִּי לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אֶתֶּן אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת" - מבטיח את הארץ ליצחק ולזרעו. דומה שגם כעת ניכר ההבדל שבין השניים. אברהם הובטח על הארץ עבור זרעו, כשהקשר שלו אליה הוא מופשט, וכעת נתפשת ישיבת יצחק הקבוע בה כצעד בנתינתה - לו ולזרעו¹⁶. "וְהִקְמַתִּי אֶת הַשְּׂבֵעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ" - הנושא הוא השבועה לאברהם אביך, אליה מחויב א-להים, להמשיכה ולהקימה.

.....
* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב שמעון קליין, תשל"ה
* עורך: מתנאל בן אבי
*
* בית המדרש הווירטואלי
* מיסודו של
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
* האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שולוחה 5
* דוא"ל: office@etzion.org.il
*

14 עם עלייתו אל הארץ הוא חי בה חיי נדודים (ראה בעיונו לפרשת לך לך), את לוט הוא מצרף אליו בשלב ראשון, ישנו רעב והוא יורד מצרימה, מתמודד עם פרעה (שם "ב"), מתהלך בארץ לאורכה ולרחבה; יוצא למלחמה נועזת בארבעת המלכים ומשחרר את לוט ואת הרכוש שנלקח בשבי (שם "ד"); זוכה להתגלות בברית בין הבתרים המשתפת אותו במה שעתיד לקרות (שם "טו"); יוצא להגנת סדום (שם "ח"); יורד לגרר (שם "כ"); מקיים מפגש מחודש עם אבימלך וכורת עמו ברית (שם "כ"ב) ועוד.

15 תכונה זו של יצחק קשורה גם לעובדה בסיסית פשוטה: יצחק נולד כאשר אברהם היה בן מאה, לא בתקופה בה נדד אברהם ממקום למקום, והוא בא אל מציאות חיים אחרת, רגועה יותר, לא אל התנועה המתמדת ממקום למקום.

16 כך נאמר בראשונה לאברהם: "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזֶרְעֶךָ אֶתֶּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבְּן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו (שם, "ב, ז"), והמשמעות הפשוטה היא, 'לזרעך' - ועדיין לא לך. כך הבינו גם חכמים במדרש, בייחסם את התפישה כאילו הארץ כבר ניתנה ללוט, ללא הסכמת א-להים: "... אמר להם הקדוש ברוך הוא כך אמרתי לו: לזרעך נתתי. אימתי? לכשיעקרו שבעה עממים מתוכה, והכנעני והפרזי אז יושב בארץ, עד עכשיו מתבקש להם זכות בארץ (בראשית רבה לך לך, מ"א, ה').

אמנם, ישנו מקור נוסף, בו מבטיחו א-להים: "וְהָאֵל אָמַר אֶל אַבְרָם אַחֲרֵי הַפָּדֹת לֹט מֵעֵמוּ שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׂם צִפְנָה וַנִּגְבָּה וְקָדְמָה וַיֹּמַר: כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לָךְ אֶתְנַנָּה וּלְזֶרְעֶךָ עַד עוֹלָם: וְשָׂמַתִּי אֶת זֶרְעֶךָ כְּעֶפְרַת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִם יוֹכַל אִישׁ לְמַנּוֹת אֶת עֶפְרַת הָאָרֶץ גַּם זֶרְעֶךָ יִמְנָה: קוֹם הִתְהַלֵּךְ בְּאֶרֶץ לְאֶרְכָּה וּלְרַחֲבָה כִּי לָךְ אֶתְנַנָּה" (שם "ג, י"ד-י"ז).

פעמיים מתוארת נתינה לאברהם, ומתבקשת השאלה - מה השתנה? דומה שכאן הביטוי 'לך', אינו פרסונאלי, לך אברהם באופן אישי (ובניגוד ל'זרעך'). כי אם 'לך' בהתייחסות לעם שאתה הוא נציגו. ההקשר - 'אחרי היפרד לוט מעליו'. קודם לכן לוט היה אמור לנחול עמו, כעת, נדחה לוט מן הירושה, והארץ כולה מובטחת לאברהם. הפירוש המוצע בדברנו מבחין בין שני חלקים: "כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה" - לך כעם. "ולזרעך עד עולם" - במעגל שני ההתייחסות היא האופק ההיסטורי, העתיד המיוצג על ידי זרעך. בציר זה מתחדשת ההבטחה - לעולם. במופע הנוסף מצווה א-להים את אברהם להתהלך בארץ לאורכה ולרחבה - "כי לך אתננה" - שוב במשמעות של עם שאתה עומד בראשו, ולא כאמירה שאתה אישית עומד לזכות במקומות אלו (בלשון חכמים בגמרא: "ורבנן? (הסוברים) שרקע אינה נקנית בהליכת הרבים בה) התם משום חביבותא דאברהם הוא דקאמר ליה הכי, כדי שיהא נוח לכבוש לפני בניו" (בבא בתרא ק', ע"א).